

KRAUSZ TAMÁS

Az államszocializmus lebontása és a peresztrojka: az antikapitalista baloldal összeomlása*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.8>

Néhány előzetes megjegyzés

Marx óta a *baloldal* fogalma körül óriási zűrzavar halmozódott fel, ami csak részben magyarázható tudatos manipulációval. A fogalom tartalma ugyanis koronként, társadalmanként és történelmi régióként mindenekelőtt a politikai és osztályerőviszonyok tükrében gyakran változott: mindez zavarba ejtően színes, bonyolult képet mutat. Mégis jelen esszében azokat a – fogalmat történetileg egyben tartó – alapvető mozzanatokat kell felidéz-nünk, amelyek időtállóknak bizonyultak, különben tárgyunkat nem tudjuk megragadni.

Márpedig ennek az írásnak arra a kérdésre kell – legalábbis részleges – választ adnia, hogy miképpen és *hogyan történt a szocialista-kommunista baloldal, az antikapitalista baloldal összeomlása*. Miképpen kerültek baloldaliak szerte Kelet-Európában (de határain túl is!) az úgynevezett reálszocializmus, a Szovjetunió felszámolásának élvonalába? Kik ezek a baloldaliak, és hogyan lettek jobboldaliak szinte „észrevétlenül”?

Marx és Lenin korszakától, tehát a párizsi kommüntől az államszocialista rendszer válságáig, a Szovjetunió összeomlásáig a *baloldal fogalma* mindenekelőtt a kapitalizmushoz, vagyis a tőkéhez, az államhoz, a szocialista/proletárforradalomhoz való viszonytal szigorú összefüggésben határozódott meg. Ennek

* Ez az írás eredetileg egy konferencia-előadásra összeállított szöveg volt különböző tanulmányaim, írásaim alapján, amelyet a *Múltunk* szerkesztősége javaslatára esszéformára átszerkesztettem.

megfelelően a baloldalnak durván két típusa jött létre. Az egyik irányzatot *antikapitalista baloldalnak* nevezhetjük. Ez a vonulat magában foglalja mindazokat a hagyományokat, történelmi kísérleteket, amelyek a párizsi kommün és az orosz forradalom nyomán a szocializmus gyakorlati megvalósítását tűzték ki maguk elé, és mindenekelőtt ebből kiindulva ítélték meg a baloldal más irányzatainak minőségét. Marx és Engels nyomán Lenin, Rosa Luxemburg, Lukács György, Antonio Gramsci voltak azok a legfontosabb gondolati és politikai „alapítók”, akik ezt az irányzatot mint „rendszerkritikait” nem forradalmas időkben is fenntartották. A másik irányzat, a szociáldemokrácia és a velük szövetségben álló, mondjuk így, reformista baloldali képződmények ezt a horizontot adták fel látványosan az első világháború küszöbén szerte Európában. Elvben a két irányzat harca, illetve a harc története jól ismert a szakemberek előtt, hiszen számos klaszszikus munka foglalkozik vele, elegendő, ha a történészek népes seregéből itt csak a brit Eric Hobsbawm vagy a magyar Jemnitz János munkásságára utalunk.

A dogmatizmus és a reformizmus harca – megbékülés az etatizmussal

Az 1929–1933-as sztálini fordulat a Szovjetunióban, majd később, a második világháború után az államszocialista rendszerek kiépülése és fejlődése Kelet-Európában a *baloldal* fogalmát igen közel hozták a szociáldemokráciához, amennyiben az 1960-as és 1970-es években az *etatizmus*, vagyis a tőkés magántulajdon felszámolása nyomán létrejött állami tulajdon a „jóléti állam” képében ideológiailag is elfoglalta a szocializmus, azaz a *társadalmi önvédelem és öngazgatás* helyét a hivatalos dokumentumokban – amelyek összemosták az állami és közösségi tulajdont –, mindenekelőtt az 1936-os szovjet alkotmányban. Ez a két tulajdonforma azonosítása később szinte kötelező dogmává vált az egész kelet-európai régióban – legyen szó a „dogmatikusokról” vagy a „revizionistákról”.

A Lenin *Állam és forradalom* című – Marx nyomán íródott – kis könyvében oly világosan körvonalazott szocializmus mint gondolati alakzat már Sztálin idején sem tartozott a szabadon idézhető művek kategóriájába. Végül is az állami tulajdon, az „állami gondoskodás” nemcsak a Szovjetunióban, hanem mindenütt Kelet-Európában egy más formában – természetesen a Kádár-rendszerben is – az államszocializmus „nagy üzenetévé” vált. Sokan máig visszasírják...

1968 gazdasági reformjai Magyarországon még világosabban tükrözték, hogy az államtulajdon és az egypártrendszer összeegyeztethető a „piacgazdasággal”, a Szovjetunió történetéből ismert *új gazdaságpolitikával* (NEP), amelynek lényege egy többszektorú vegyes gazdaságban határozható meg. A *baloldal* fogalma már 1956 után kezdett formát, majd tartalmat váltani, de a gazdasági reformokhoz, az anyagi ösztönzőkhöz, a piacgazdasághoz való viszonyulással kapcsolatosan nyerte el „végső” formáját. Ekkoriban rajzolódott ki a két irányzat az MSZMP-ben: a „rákosista” eredetű, a „központi tervutasításban hívók”, a „konzervatív, dogmatikus balosok” végső soron a „sztálinista” fogalma alá kerültek, akik a különféle hatalmi apparátusokban tarthattak attól, hogy hatalmukat veszítik az államszocialista rendszer megfelelő struktúráiban a túlzott „liberalizálás” következtében. Míg a „reformer vagy liberális” oldal címszó alatt a pártapparátus pénzügyi-gazdasági és részben kulturális apparátusai, intézményeinek hatalmi érdekei, ambíciói húzódtak meg. A kádári politika lényegi vonása volt e két irányzat közötti lavírozás, egyensúlyozás.

A nemzetközi háttér

A nemzetközi baloldal különböző frakciói, irányzatai jelezték a nyugati „fogyasztói társadalom” korlátait, válságát, a gazdasági növekedés lefékeződését, a hidegháború kiéleződését. Ezek és a vietnámi háború és a csehszlovákiai bevonulás mind valamilyen formában 1968 fogalma alá kerültek. Azt tudni lehetett, hogy valami új kezdődik a világban, de a világrendszer „neo-

liberális” átrendeződésének, a banktőke soha nem látott megerősödésének és a világ nemzetközi pénzügyi szervezeteinek, a „multik” uralmának első „eredményeit” csak az 1970-es évek első felében regisztrálták, az úgynevezett olajárrobbanás után és a chilei Allende-ellenes puccsot követően. 1968 ugyan a baloldal éve volt, de mind a fellendülés, mind a vereség értelmében. Berkeley–Párizs–Prága ennek a baloldalnak különböző formáit hozta felszínre. Mintha életre kapott volna egyfelől az antikapitalista s egyszersmind antibürokratikus új baloldal, egy közösségi jellegű értékrend előtérbe kerülése mégiscsak bizonyos összefüggéseket mutatott ezen mozgalmak között. Az „arányok” persze különböztek, hiszen Kelet-Európában az államhatalom szorítása – éppen az államszocialista hatalom ideológiai, legitimációs, antikapitalista természete miatt – olyan hatást gyakorolt, hogy az ellenzéki antibürokratikus törekvések egyfajta piaci romantikával párosultak, vagy, éppen ellenkezőleg, egy romantikus maoizmus vagy guevarizmus jelent meg az értelmiségi periférián; míg Nyugaton, főleg az új baloldal szellemi hatása alatt inkább egy nem kevésbé romantikus, de elméletileg artikuláltabb közösségi kommunaszocializmus gondolata emelkedett fel, az „életmód forradalma” eresztett gyökeret, amely bizonyos közvetítésekkel eljutott Kelet-Európába is. Marcusétól az *il Manifesto*ig Olaszországban, a Praxis-körig Jugoszláviában, egészen Lukácsig többféle válasz is keletkezett. Mindez a baloldal különböző megújulási kísérleteiként fogható fel. Ez a „reneszánsz” időben nagyjából egybeesett a kínai kulturális forradalom iránti bizonyos szimpátiával Európában, sok úgynevezett új baloldali a szovjet és kelet-európai reformokban viszont csak az államszocialista rendszer stabilizálását vagy a kapitalizmus visszaállítási törekvéseit látta, mások számára a kínai kulturális forradalom tűnt autentikus szocialista „újjászületésnek”, vagy legalábbis egy erre való kísérletnek, megint mások a csehszlovákiai reformkísérletekben látták a szocializmus megújulásának lehetőségét, amelyet a Varsói Szerződés csapatai nyomtak el.

Az a bírálat, hogy a kelet-európai „ökonomista, piacgazdasági” megnyilvánulások a hatalmi elit privilégiumának megör-

zését, a rendszer konzerválásának érdekeit szolgálták, nem állt messze a valóságtól, ha az 1970-es évek szovjet és kelet-európai fejleményeire gondolunk. A XX. kongresszust követő értelmiségi baloldali fellendülés alapján még a Hruscsov-korszakból származott, amely felszínre hozta a szovjet húszas évek számos elemének demokratikus hagyományát. A NEP vegyes gazdasági öröksége ösztönözte mindazokat a gazdasági reformokat, amelyek mindenekelőtt Magyarországon és Csehszlovákiában bontakoztak ki. Ám a hruscsovi reformok kaotikus, egymást kizáró jellege, „szervetlensége” után a brezsnyevi újracentralizáló fordulat éppen a bürokrácia különböző rétegei, az apparátusok és általában a hagyományos létformából kimozdított társadalmi csoportok számára egyfajta konszolidáció volt: a brezsnyevi új hatalom a fordulatot nem a piaci, hanem az irányítási mechanizmusok „számítógépes”, centralista-bürokratikus reformjával, egyfajta szcientista megújításával, annak beharangozásával legitimálta főleg Kelet-Németországban és a Szovjetunióban. A prágai tavasz a hruscsovizmus késői megnyilvánulásának tűnt, miközben Magyarország gazdasági reformjait „politika-mentességük”, laboratóriumi jellegük miatt a szovjet vezetés – 1956 tapasztalata ellenére vagy éppen azért – inkább tolerálta.¹ A közös csehszlovákiai fellépés azonban a baloldali, szocialista megújulást erősen korlátozta, az *ellenzékiesség* lassan-lassan a neoliberális fordulat részévé vált az 1980-as évek elejére, paradox módon a rendszerellenes lengyel Szolidaritás adta be a derekát a „neoliberális rendszerváltás” ígervényeinek. De a kelet-európai kommunista pártokban a „konzervatív dogmatikus” és „revizionista jobboldali” szárnyakra való bomlás lényegében már nem az „államosok” és a „piacosok” ideológiai harcáról szólt, hanem a hatalomért folyó kibékíthetetlen küzdelemmé vált, amelyben végül előbb a „reformoldal”, később a „konzervatív dogmatikusok” is beadták a derekukat a rendszerváltás „szép új világának”.

¹ Lásd erről a Múltunk e számában: BARÁTH Magdolna: A magyar gazdasági reform és szovjet fogadtatása. *Múltunk*, 2025/3. 64-96. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.4>

Tertium datur? Az új baloldal és a szocialista öngazgatás

Lukács György ugyan többször figyelmeztetett rá, hogy a gazdasági reformok politikai reformok nélkül nem lehetnek sikeresek, s nem elegendő a korai szovjet tapasztalatok tisztán gazdasági „átörökítése”, mert az nem képes az államszocializmus kereteinek áttörésére, legfeljebb egy polgári liberális fordulatot készíthet elő. Ezt elkerülendő a szocialista reformfolyamatnak „vissza kell térnie” az öngazgatói-tanácsi hagyományokhoz, a termelés és az államhatalom társadalmi ellenőrzéséhez. Ez a lukácsi gondolat mélyen áthatotta a nyugati új baloldal teoretikusait is, jóllehet ők, mint például Daniel Cohn-Bendit, eleinte radikálisan szakítottak az „avított kommunizmussal” és a „technobürokratikus kapitalizmussal”: egy tisztán öngazgatói, az anarchista elmélet elemeit is magába foglaló szellemiségre és praxisra építettek, mígnem behódoltak a tőkeuralom neoliberais menedzselésének.

A baloldal, a „marxizmus reneszánsza” (az 1965–1966-ot követő pár év) rövid életű epizódnak bizonyult, mert sehol sem tudott össztársadalmi méretekben kiszélesedni. Alapjában értelmiségi mozgalom maradt. Látni kell tehát, hogy sem a kelet-európai baloldal, sem a nyugat-európai új baloldal nem jutott túl a kérdésfelvetéseken, sehol sem jött létre egy végiggondolt szocialista gazdasági koncepció vagy „modell”. Az 1970-es évek elejétől azután a neoliberais ihletettségu monetarista gazdaságpolitika, amely valójában mélyen konzervatív és élesen antiszocialista volt, adta meg a sajátosan „antietatista” és – bármilyen sajnálatos is – realisztikus választ a baloldal kérdésfeltevéseire, sok szempontból romantikus és illuzórikus kísérleteire (mintegy e kísérletek „büntetéseképpen” is). Az olajárrobbanás már mindenki számára jelezte a kedvezőtlen történelmi periódus bekövetkeztét. A kedvezőtlen gazdasági fázisban a monetarizmus hívei, rátelepedve a ’68-as új baloldal (Lukács, Marcuse, a Praxis-kör stb.) antibürokratikus érvelésére, szintén támadást indítottak az állam ellen, de persze nem a marxi értelemben, vagyis nem abban a szellemben, hogy a hatalom fölötti ellenőrzés közvetlenül a társadalom önszerveződő struktúráihoz kerüljön.

Éppen ellenkezőleg. A tőkének egyre többbe kerülő „jóléti állam” ellen indítottak támadást. Ennek a támadásnak volt a része a tulajdon kérdésére adott válasz, a privatizáció is. Nem a véletlen műve tehát, hogy az 1968-as magyarországi gazdasági reform tulajdonképpen érintetlenül hagyta az állami tulajdon kérdését.

A rendszer logikája és – egyáltalán – viszonya egy, közvetlenül a praxisra irányuló új baloldali (tehát nem dogmatikus és nem liberális) kritikához kizáró és elutasító volt. Természetesen mindez jelentős mértékben függött a nemzetközi feltételektől, magától a Szovjetunióban lejátszódó folyamatoktól és a közvetlen nyomástól, amely annak a dokumentumnak a keletkezéstörténetétől sem választható el, amellyel az alábbiakban érzékeltetni próbáljuk a rendszer viszonyát a baloldali ellenzéki gondolkodáshoz az 1970-es évek elején.

A Politikai Bizottság híres vagy hírhedt 1973. május 8-i határozatáról van szó,² amely minősíti Hegedűs András, Heller Ágnes, Márkus Mária, Vajda Mihály, valamint Bence György, Kis János és Márkus György „újabb írásait”, illetve az „abban jelentkező ideológiai-politikai koncepciót”. A dokumentum, amely az MSZMP legfelső szervének álláspontját tükrözi, nevezett szerzők koncepciójában egy olyan strukturális bírálatot lát, amely utópisztikus alapon elutasítja az (állam)szocializmus rendszerét. A dokumentum összegzésében megállapítja: „az eddigiekben ismertetett koncepció két, egymással szorosan összefüggő eleme a szakítás a marxizmus-leninizmus elméletével, a marxista-leninista elméleti hagyományokkal, az elhatárolódás az ezekhez a hagyományokhoz kapcsolódó nemzetközi munkásmozgalomtól, annak célkitűzéseitől, és az ezeket a célkitűzéseket immár gyakorlatilag is realizáló szocialista világrendszertől. A kommunista világmozgalom, a szocializmus építésének több mint fél évszázados tapasztalatait egyszerűen nem létezőnek tekintve, e tapasztalatokról gyakorlatilag tudomást sem véve,

² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. május 8-i üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL) M-KS 288. f. 5/610. ó. e. Az idézett dokumentum megjelent a *Hiány* című folyóiratban 1993 elején. A témáról fontos publikációk jelentek meg a *Világosság* 1989. májusi és a *Kritika* 1988. júniusi számában is.

egy új, revizionista-új baloldali elméleti-politikai platformot, egy új stratégiai irányvonalat próbálnak kidolgozni »egy eljövendő szocialista társadalom«, illetve az azért küzdeni kész, ezután létrehozandó »szocialista mozgalom« számára.”³

Feltétlenül megjegyzendő, hogy az 1970-es években semmilyen „jobboldali”, „nacionalista”, „polgári”, „liberális” stb. ellenzék ellen ennyire kizáró határozatot a Politikai Bizottság nem hozott, ami mélyen elgondolkodtató. A pártban a „revizionisták” és a „dogmatikusok” ezen az alapon kötöttek egyfajta hatalmi szövetséget. Az „új baloldal” mint fő ellenfél jól illusztrálja, hogy a rendszer az igazi „strukturális” ellenfelét egy olyan gondolkodásmódban „érezte meg”, amely az ő ideológiai legitimációját kérdőjelezte meg, de annak mintegy elméleti továbbgondolását is felvetette. A „radikális szükségletek” fogalma, amely egész elméletüket már a kiindulópontban „túlemelte” a rendszer keretein, a szocializmus új történelmi fokát, egy nem bürokratikus és önigazgatói szocializmus lehetőségét involválta. Egy ilyen történelmi lehetőséget az MSZMP Politikai Bizottsága minden „tűréshatáron” kívül rekesztett.

S bár a dokumentum a Bence–Kis–Márkus-tanulmány bírálata kapcsán lényegében helyesen mutatott rá arra, hogy az általuk feltételezett piaci, árutermelő gazdaság és a szocializmus közösségi társadalma között feszülő ellentmondásokat megoldani nem tudják – ennyiben az új baloldali kiindulópontokat bizonyos értelemben tényleg egy „új jobboldali” liberális koncepcióval egészítik ki –, mégis, a dokumentum, mivel a hatalom kialakult mechanizmusainak pusztá konzerválását tekinti feladatának, nemhogy a jelzett koncepciók által felvetett kérdésekre nem próbál választ adni, de még a kérdéseket is visszautasítja.

Némileg leegyszerűsítve a dolgot, a marxizmus fokozatos feladása és a neoliberalizmus új nyelvezetének alkalmazása csak kifejeződési formája annak, hogy ez az ellenzék mindinkább a világrendszer centrumában uralkodó liberális értékrend közvetítőjévé vált, bár a szocialista reminiszcenciák megőrződtek úgyszólván az 1980-as évek végéig, mindaddig, amíg a rendszer-

³ Uo.

váltás félre nem tolt a régi hatalmi építményt, és megkezdődött a szinte kendőzetlen átállás.

A Kádár-rendszer korai baloldali ellenzéke szervezetileg sohasem tudta megformálni önmagát. Amikor bizonyos fokig végre sikerült valamelyest megszilárdulnia, már a Kádár-rendszer jobboldali, azaz polgári és nem szocialista ellenzéke diktálta a feltételeket erős nyugati támogatással. Az öngazgatói szocialista ellenzékiesség szervezeti formát csak később, 1988 szeptemberében öltött, de nem szervezte magát párttá (Baloldali Alternativa Egyesülés), hanem pontosan olyan marginális szervezetként funkcionált, amilyenről Bence–Kis még Rakovsky néven tett említést az 1980-as évek elején.⁴

Ennek döntő oka az volt, hogy egyfelől az állami és menedzserbürokráciának és a párt-, valamint államapparátusok bizonyos jól körülírható részének nem lehetett érdeke, hogy az állami tulajdont társadalmi, azaz „dolgozói tulajdonná” alakítsák, hiszen a tulajdon fölötti ellenőrzés adta meg az elkülönült apparátusok, „menedzserek” stb. igazi hatalmát. Másfelől jellemző, hogy Lukács *demokratizálásra* vonatkozó egész 1968-as álláspontja, amely a társadalmi öngazgatás gondolatát rehabilitálta, (több mint két évtizedig) nem láthatott napvilágot, amikor pedig olvashatóvá vált, a történelem már eliminálta a szocialista alternatívát Magyarországon is. Miután a gazdasági és politikai reformokat Lukács egységes folyamatként kezelte, egész koncepciója alkalmatlannak bizonyult mind a reformkommunisták többsége, mind a dogmatikusok számára. Lukács hívei, mint jeleztük, minden elméleti útkeresés, a Lukácssal való filozófiai vita ellenére egy darabig kitartottak az autentikus szocializmusgondolat mellett, amely alternatívaként jelent meg az államszocializmus (ahogyan Lukács fogalmazott, a „bürokratikus szocializmus”) és a kapitalizmus fejlődésvariánsaival szemben. Az a történelmi háttér, amely az 1970-es évek folyamán formálódott, azonban mindinkább a „piacszocializmus” gondolatkörét erősítette. Mások, főleg közgazdászok, ugyanezt a fordulatot már koráb-

⁴ BENCE György–KIS János: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel.* (Magyar Füzetek Könyvei 5.), Magyar Füzetek, Párizs, 1983. 56–57.

ban megtették a gazdaságpolitika síkján. Bence György és Kis János még 1983-ban Párizsban magyarul publikált könyvükben (*A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*) is egy öngazgatói szocializmus lehetőségeit keresik, de számos más ellenzéki gondolkodó, aki szintén a piacszocializmus teoretikusa volt, egészen az 1980-as évek közepéig az öngazgatói tulajdonlás lehetősége mellett állt. A legismertebb Lukács-tanítványok a nyolcvanas évek elején még nem adták fel a szocialista alternatívát.

Ahogy Heller Ágnes, Fehér Ferenc és Márkus György a lengyelországi Szolidaritás mozgalmának közvetlen hatása alatt ausztráliai száműzetésükben született a *Diktatúra a szükségletek felett* című könyvük 1991-es kiadásának előszavában írják, „Mindhárman meg vagyunk győződve arról, hogy mai állapotához képest a világnak több, nem pedig kevesebb szocializmusra van szüksége”⁵ (16.). Ennek a „szocialista kitarásnak” több oka van, amelyekre itt csak nagyon részlegesen térhetünk ki. Mindenekelőtt az, hogy a kapitalizmus történelmi lehetőségét Kelet-Európában egyikük sem látta demokratikus alternatívának. (Érdekes, hogy Hellerék már akkor feltételezték a Szovjetunió esetleges rekapitalizálásának lehetőségét a nemzetközi tőkés társaságok részéről.) További ok, hogy a belső nemzeti feltételek az államszocializmus összeomlása esetén magukban foglalták egy erős szélsőjobboldal előretörésének az esélyét, amelyet e szerzők természetesen szintén nem tarthattak vonzó alternatívának. Az idézett könyvben egyébként mindennek hangot is adtak, érdemes hosszabban idézni:

Vajon reális alternatíva Kelet-Európában a liberális kapitalizmus versus igazi szocializmus? E kérdés megválaszolása előtt egyértelműen állást kell foglalnunk azzal az alternatívával kapcsolatban, amelyet az (önmagát „létező szocializmusnak” nevező) szükségletek feletti diktatúra és a liberális kapitalizmus szembeállítása határoz meg. Ha valóban volna – s kizárólag ez volna az egyetlen – alternatíva, úgy – ama tény ellenére, hogy radikális szocialisták vagyunk, vagy talán épp ezért – nem haboz-

⁵ FEHÉR Ferenc–HELLER Ágnes–MÁRKUS György: *Diktatúra a szükségletek felett*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1991. 16.

nánk elfogadni a liberális kapitalizmust viszonylagos haladás-ként. Ily módon, minthogy a jelenlegi rendszert nem tekintjük szocialistának, semmiféle szocialista vívmány sem menne veszendőbe, a dolgozó nép kizárólag gyarapodna a szabadságjogok terén. A pluralizmus és azzal együtt a politikai élet szabadsága csak fokozódhatna. Nem létezik azonban ez az alternatíva, mégpedig különböző okok miatt... [...] Persze nem abszolút érvényességű argumentumról van szó, hiszen lehet érvelni amellett, hogy megfelelő politikai körülmények között – ami elképzelhető a szovjet apparátusnak valamilyen megrázkódtatást követő összeomlása után – a multinacionális vállalatok hatalmas együttes ereje bekebelezhetné és átformálhatná a szovjet gazdaságot. Nem zárható ki ez az eshetőség, s olyan helyzetet idézne elő, nevezetesen az amerikai kapitalizmus teljes és kihívás nélküli világaluralmát, amelyet nagyon is elutasítanánk [...]. Van azonban egy olyan további érv, amely megítélésünk szerint döntő jelentőségű: bármennyire meglepően hangozzék is. Azokban az országokban, amelyek népessége gyűlöli a világszocializmust, nem akad olyan lényegi társadalmi akarat, amely keresztül vihetné a kapitalizmus restaurációját. [...] A szükségletek fölötti diktatúra államának antiautoritárius alattvalója nem azzal a céllal küzd helyzetének radikális megváltoztatásáért, hogy maga fölött új úrra tegyen szert. A szükségletek fölötti diktatúra versus liberális kapitalizmus ezért nem valós alternatíva. Amint Konrád György helyesen fogalmazott, a kapitalizmus nem állítható helyre demokratikus módon a világnak ebben a régiójában. Ezért hát mindazoknak, akiknek valódi célja a demokrácia, egyúttal az igazi szocializmusra kell törekedniük.⁶

Miután ez a típusú, mondjuk így, új baloldali vagy demokratikus szocialista irányzat az 1980-as évek közepére véglegesen megtért a polgári demokrácia kebelére, egy másik irányzat bukkan fel, amely ezt a „lukácsi” kiindulópontot folytathatónak tekintette. Ez az 1980-as évek elején megformálódó társaság hozta létre 1989-ben az *Eszmélet* folyóiratot. A másik, mondjuk így, a mozgalmi szárny, a Baloldali Alternatíva Egyesülés a társadalmi öngazgatás gyakorlati lehetőségének kérdését vetette fel. Ennek szellemében sikerült elérni, hogy az 1989-es alkotmánymódosításba bekerüljön a közösségi, öngazgatásra, „dolgozói tulajdon-

⁶ Uo. 433–434.

lásra” épülő termelés joga, amit – minő meglepetés – a „rendszer-váltó parlament” egy évvel később már törölt az alkotmányból. Így múlt el az antikapitalista baloldal dicsősége a rendszerváltás folyamatában. Egy darabig a Magyar Szocialista Párt (MSZP) úgynevezett népi demokratikus platformjában, majd Baloldali Tömörülésében mindez fennmaradt a gyakorlati politikai mezőben is, főképpen a privatizáció bírálata és elutasítása formájában, amelynek klasszikus megnyilatkozása volt Mocsári József *Hogyan lopjunk gyárat?* című cikke.⁷

A peresztrojka és a szocializmus a Gorbacsov–Jelcin-szembenállás tükrében

A történet régóta ismert, a szocializmus megújításával induló peresztrojka, Mihail Gorbacsov – elméleti és politikai tehetség-telensége folytán is – belesodródott abba az örvénybe, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) vezető csoportosulásai folytattak a hatalomért. A fokozatosan „szociáldemokratizálódó” Gorbacsov a „liberalizálódó” Jelcinnel szemben vesztítette el ezt a küzdelmet, ami végső soron azonossá vált a szocializmus minden formájának bukásával.

A Szovjetunióban az „új baloldal”, vagyis a társadalmi önkormányzás gondolatának felbukkanása magától értetődőbb volt, mint Magyarországon. Ugyanis a *peresztrojka* néven 1985-ben elinduló reformfolyamat, amely a szocializmus megújításának zászlaja alatt bontakozott ki, elméleti tekintetben az SZKP 1961-ben tartott XXII. kongresszusán elfogadott elméleti pártprogramra hivatkozhatott: „a társadalmi önkormányzás” e hivatalos program része volt. A párt elméleti programja, amely a sztálini idők után újra a Lenin által megfogalmazott marxi gondolatot állította a középpontba, a kifejezett „társadalmi önkormányzás rendszerét” magával a kommunizmussal azonosította... Gorbacsov, aki a Jurij Andropov által kijelölt utódnak számított a párt főtitkárának pozíciójában, az itt említett elméleti kiindu-

⁷ MOCSÁRI JÓZSEF: *Hogyan lopjunk gyárat? Eszmélet*, 1990/3. 43–55.

lópontot örökölhette meg magától Andropovtól is, aki 1983-ban a *Kommunyiszt*ban publikált elhíresült tanulmányában hitet tett a társadalmi önigazgatás, a szovjetek demokratikus szisztémájának helyreállítása mellett.

Ám a hatalmi harc tengelyében, mint 1923 (a baloldali, „trockista” ellenzék létrejötte) óta szinte mindig a *bürokrácia* kérdése, a hatalmi apparátusok működtetésének problematikája szerepelt. Gorbacsov, amikor 1985-ben megindította a pereszt-rojkát, éppen a „konzervatív bürokratákban”, az apparátusok bizonyos csoportjaiban látta a gazdasági és politikai reformok megvalósításának legfőbb akadályát.

1986. február végén, március elején az SZKP XXVII. kongresszusán Gorbacsov és Jelcin még együtt készítik „a szocializmus megújítását a XXI. századra”, harcban a „bürokratikus konzer-vativizmus”, a „privilegiumok” és „a kommunista elbizakodottság” stb. ellen a „gyorsítás” érdekében. Mindketten Leninre hivatkozva vélték úgy, hogy megreformálható a bürokratikus államszocializmus építménye.⁸ Ám az eltérő elképzelések hamarosan megmutatkoztak, amelyek mögött ott munkált szinte mindvégig a személyi-hatalmi harcok egész bonyolult rendszere. Amikor 1987. szeptember 12-én Jelcin levélben bejelentette a Picundán tartózkodó Gorbacsovnak, hogy lemond moszkvai párttitkári pozíciójáról, a személyi hatalmi harc mindenki számára nyilvánvalóvá vált. A nyílt kenyértörés e dokumentuma azt tükrözte, hogy Jelcin antibürokratikus attitűddel meghirdetett egy „lenini reneszánszt”, amely a peresztrojka felgyorsításának jegyében egyrészt a Politbúrón belüli személyi változtatásokat sürgetett, másrészt a bürokratikus privilegiumok elleni harcra szólított fel. Hirtelen Gorbacsov maga tűnt fel úgy, mintha a privilegiumok, a régi nómenklatúra védelmezője lenne, miközben harcolt ellenük, mármint a nómenklatúra ellen. Az 1988. februári KB-plénumon Jelcin szükségesnek érezte felvetni konkrétabban is a „merre tartunk?” kérdését, amelyet a szocializmus fogalmának bizonyos meghatározásával nyomatékosított. Jelcin hallgatóságát

⁸ Kettejük ellentétét egy korabeli kötet sűrített dokumentációval mutatja be: L. N. DOBROHOTOV–M. K. GORSKOV (szerk.): Gorbacsov–Jelcin: 1500 dnej polityicseszkoگو protyivosztojanyija. Terra, Moszkva, 1992. 9–13.

biztosította arról, hogy nem a szocializmus feladásáról van szó, hanem éppen ellenkezőleg, újradefiniálásáról és vívmányainak megőrzéséről, mindenekelőtt a *munkásdemokrácia* kibontakoztatásáról, miközben Gorbacsov már korábban, egy, a kremli Kongresszusi Palotában 1987. november 2-án elmondott beszédében a szocializmus „lenini koncepciójának teljes elméleti és gyakorlati helyreállítását” nevezte meg „a peresztrojka céljának”.

Jelcin 1989 februárjában–márciusában továbblépett: már a *többpártrendszer történelmi lehetőségét* kombinálta a szocializmussal, egy olyan szocializmuskoncepcióval, amely megengedhetetlennek tartotta „a társadalom vagyoni ismérv szerinti rétegződését” az „erkölcsi igazságosság” jegyében.⁹ A népi küldöttek első kongresszusán, 1989. május 30-án Gorbacsov nem akart lemaradni Jelcin mögött, és a szocializmus fogalmát – talán a „magyar hatásra” is – úgy fogta fel, mint „minden tulajdonforma élő vetélkedését”,¹⁰ ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a szocializmusban „minden hatalom a szovjeteké”. Az *eltérő tulajdonformákban működő önálló gazdálkodási egységek és a szovjetdemokrácia összeegyeztethetőségének* kérdéséről, annak konkretizálásáról viszont nem szólt. De Jelcin ekkor már megint más hűrokat pengetett. A baloldal fogalmát ekkor már „demokrata” híveivel azonosítva, a jelző nélküli piacgazdaság álláspontjára helyezkedett, ami lényegében már a kapitalizmust jelentette. Gorbacsov, a zűrzavart elmélyítve, Jelcint továbbra is csak „balosként” aposztrofálta, mintha tudomást sem vett volna vitatársa álláspontjának radikális megváltozásáról.¹¹ A főtitkár nem akarta átengedni Jelcinnek a „radikális reformer” szerepét, amivel Nyugaton (de nem hazájában!) oly nagy tekintélyt vívott ki magának.

⁹ Uo. 18., 116–117.

¹⁰ M. Sz. GORBACSOV: Oktyabr i peresztrojka: revoljucija prodolzsaetszja. Politizdat, Moszkva, 1987. 31–32.

¹¹ Gorbacsov még a magyar politikai vezetőkkel folytatott különböző tárgyalásain is csak Jelcin „balosságáról” beszélt. Erről számolt be Grósz Károly 1988 júliusában. Gorbacsov később, 1989 márciusában, Németh Miklóssal való találkozás során Jelcint „tipikus balosként” említi, ugyanebben a hónapban megint Grósznak mutatja be Jelcint „balosként”. Vö. BARÁTH Magdolna–RAINER M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 150., 156., 181.

Miközben Gorbacsov „kétfrontos” harcot folytatott a konzervatívok és az egyelőre még „balosnak”, „hangoskodó populistának” tekintett, valójában már „liberális” Jelcin ellen, egyre inkább védekező pozícióba került. Gorbacsov 1990. március 15-én, már mint a Szovjetunió – első és utolsó – elnöke a *Guardian*nek nyilatkozva szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy (még) kommunistának tartja magát, és a párt hatalmát részben a Népi Küldöttek Kongresszusának adta át, amely őt a Szovjetunió elnökévé emelte. Ugyanakkor a „szocialista reformok” fő ellenfelének ekkor is a „konzervativizmust”, a „konzervatívokat” tartotta. Gorbacsov nem értette, hogy a „balos” Jelcin ekkortájt már megtette „jobboldali piacpárti”, prokapitalista fordulatát, „végigvitte” a peresztrojktát, amelyre Gorbacsov nem volt képes a maga választotta célok tükrében, hanem – a régi hagyományoknak megfelelően – elkente a fejlődés valódi, alapvető ellentmondásait a hatalmi harc kedvéért. Gorbacsov még akkor sem tisztázta világosan a „frontokat”, amikor a Szovjetunió elnökeként harcban állt Jelcinnel „Oroszország függetlenségének” „demokratikus” erőltetése kapcsán. Elméletileg sohasem értette meg, vagy talán taktikai okokból elhallgatta (?), hogy a „modernizáció” és a *szocializmus* két eltérő útja a fejlődésnek, amennyiben a modernizáció elméleti síkon lényegileg a nyugati *centrumkapitalizmus* értékrendjét tükrözi.¹²

A valóságban azonban az SZKP KB-n belül fiatal emberek egy kis csoportja képviselt csak egy olyan koncepciózus irányvonalat, amelyben a többszektorú vegyes gazdaság magában foglalta volna az önkéntes, alulról szerveződő szövetkezeteket, gazdasági társulásokat és más közösségi formákat mint szektort, amely nem a piacgazdaság logikája mentén építkezne.¹³ Ők is, akárcsak a magyar „önigazgatók”, a *szükségletek* és a *képességek* összefüggésére támaszkodó közösségekre gondoltak a kapitalista piac

¹² Lásd erről: KRAUSZ Tamás–Sz. BÍRÓ Zoltán: *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban, 1985–1991*. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 2003; KRAUSZ Tamás: A világrendszer és az önigazgatás a peresztrojka periódusában. *Eszmélet*, 1997/33. 97–138.

¹³ Alexandr Vladimirovič BUZGALIN: *Belaja vorona: poslednij god žizni CK KPSS: vzglad iznutri*. Znaniye, Moszkva, 1993.

és az állami centralista tervgazdasággal szemben, noha azokat mint a vegyes gazdaság szektorait természetesen elismerték objektív tényekként. De ekkorra már a Szovjetunióban a szocialista alternatíva bármely formája illuzórikussá vált.

Ugyanis a formailag Gorbacsov győzelmével végződő emlékeztetés *referendum* (1991. március 17.) tétje a Szovjetunió fennmaradása volt, ám a valóságban a felbomlási folyamat ezt követően csak még inkább elmélyült, amennyiben felerősödtek a helyi elitek önmentési hatalmi törekvései, kiéleződtek a központ és a régió ellentétei. Az összföderális hatalmat közönséges kereskedelmi akciókká, adok-veszek tárgyává alakították át. A főtítkár-elnök – különböző okokból ugyan, de – sem a központi elitben, sem a régiókban nem kapott megfelelő támogatást, ugyanis mindkét réteg elégedetlen volt vele. Gorbacsov ellensúlyaként Jelcin mint Oroszország elnöke a dezintegrációt tudatosan felgyorsította. Nem volt többé ideológiai tétje a hatalmi harcnak. Gorbacsov *elválasztotta az állami struktúrák problémáját és a társadalmi berendezkedés kérdését*. Ez pedig Jelcin malmára hajtotta a vizet, aki 1990 folyamán köntörfalazás nélkül a helyi-regionális elittek és érdekek oldalára állt. Ismert, hogy az állami centralizáció szerkezete a központi tőkefelhalmozás és a „jóléti állam” feladatainak ellátása okából merevedett meg, miképpen az egypártrendszer a „szocialista állami tulajdon” védelmezésének szervezeti formájaként működött. Az 1990. június 12-i *Nyilatkozat az Oroszországi Föderáció szuverenitásáról* című dokumentum a helyi-köztársasági törvények prioritását mondta ki a föderációs törvényekkel szemben. Ezzel a centralista állami berendezkedés konföderációs irányú fejlődésének kezdetét jelezte, ami valójában nem a szovjet állami intézményrendszer „korszerűsítését”, hanem végső soron azok lebontását jelentette. Tehát Oroszország „függetlenségi deklarációja” már a Szovjetunió „lebontásának” dokumentuma volt, amely azt a nagyon is realista meggyőződést sugallta, hogy a nemzeti államokra való szétesés megkönnyíti a világ gazdaságba való integrációt, ami végül is nem lehetett idegen Gorbacsov számára sem, aki az egész peresztrojkat az „Európa-ház” illúziójának szentelte, és 1989-től minden bírálatot egyértelműen a konzervatívok áskálódásának tulajdonított.

Az 1989. decemberi KB-plénumon a strukturális bajokra figyelmeztető „alulról jövő kritikákat”, nézeteket válogatás nélkül a „konzervatív” blokkba sorolta, saját bázisát is szűkítve ezzel a párton belül. A főtitkár egyik radikális bírálója, A. G. Melnyikov, a kemeroovói¹⁴ pártbizottság első titkára kétségbe vonta, hogy a peresztrojka továbbra is jó úton halad. Melnyikov úgy látta, hogy amikor végre sikerült a peresztrojka támogatására bizonyos tömegeket „alul” megnyerni, máris megkezdődött a mozgalom diszkreditálása. A pártvezetésnek a tömegmozgalmaktól való elfordulásával egy időben a párton belüli ellentétek mesterséges felszítására hívta fel a figyelmet: az apparátus és a tagság, a nemzeti és a központi pártszervek, a pártbizottságok és a párt-sajtó, a kommunisták és a népi küldöttek közötti ellentétek kiéleződésének okait kereste.¹⁵ Ez volt az egyetlen álláspont, amely ellen Gorbacsov kirohant az ülésen, s hosszan beszélt arról, hogy azért olyan „veszélyes” a kemeroovói párttitkár álláspontja, mert kétségbe vonja a lényegét, azt, hogy a peresztrojka jó irányba halad.

Sohasem fogok egyetérteni azzal az állítással, hogy az, amit mi teszünk, az ajándék a burzsoáziának! Meg hogy a pápa elégedett és jóváhagyja! Ez, én általában mondom önöknek, ez az a provincializmus az elméletben és a gyakorlatban, amelyet én határozottan elvetek. Ez egyáltalán nem a kérdés lényegére felel! Ez kísérlet arra, értik, hogy a KB-ban elvesse a kétkedés magját a fő választásunkat illetően, hogy a peresztrojka útján haladjunk! Ez arra kísérlet, hogy az egy helyben járásra szólítson fel, vagy hogy általában visszafelé menjünk!¹⁶

Érdekességgként jegyzem meg, hogy néhány nappal az 1991. augusztusi „operettpuccs” előtt Gorbacsov külön írásban kérte ki magának, hogy őt senki ne tekintse árulónak: aki az eddigieket „a szocializmus elárulásának tekinti, az csak a posztsztálinizmus öröksége, amely még messze van attól, hogy eliminálód-

¹⁴ Az Urálon túli Kemerovo már abban az időben is a munkáselégedetlenség egyik tüzfészke volt.

¹⁵ Az 1989. december 9-i KB-plénium jegyzőkönyve. In: *Izvesztyija CK KPSZSZ*, 1990/4. 58–59.

¹⁶ Vö. uo. 94., 112.

jon”, ez a múltból itt maradt irányzat nem érti, hogy „a forradalom az emberek fejében egy nagyon nehéz és lassú folyamat”.¹⁷ Gorbacsov nemigen gondolkodott el politikájának esetleges negatív következményeiről, noha a Szovjetunió különböző területeiről számos figyelmeztetést kapott, amelyekből a KB folyóirata is – nyilván nem véletlenül – szép számmal publikált.

Persze Gorbacsovot nemcsak a nyugati politikusok és a pápa dicsérte, hanem a nyugati baloldali, marxista értelmiség jelentős része is túlbecsülte lehetőségeit. Ez utóbbiak Gorbacsov szocialista perspektíváit és képességeit értékelték túl. Még a kitűnő marxista közgazdász és trockista teoretikus Ernest Mandel is nagyon optimista perspektívákat vázolt fel az állami tulajdon társadalmasítása és a demokratizálás tekintetében,¹⁸ bár álláspontját később a tények hatására képes volt felülvizsgálni, szemben számos trockista szervezettel, amelyek a mai napig kis szektákban – egymással is harcolva az igaz hitért – fellelhetők a világ számos pontján.

A tulajdon kérdése: omlettből tojás?

A politikai küzdelmek mögött ott munkált a rendszerváltás alapvető kérdése: mi lesz az állami tulajdon sorsa? A tulajdon körüli viták az SZKP-n belül három, egymással összefonódó síkon folytak. Az első összefüggés, hogy egyáltalán megengedhető-e a „szocialista piacgazdaság” keretei között a magántulajdon széles körű bevezetése. Másodszor, a privatizáció és egyáltalán a tulajdonáthelyezés kérdése utat nyithat a köztársasági elítéltek számára az önállósodás kiszélesítésében és a szovjet centrum felszámolásához, végső soron a Szovjetunió lerombolásához. Harmadszor, kolosszális tétje volt a szovjet vezetők számára a tulajdon körüli vitáknak, mégpedig abban az értelemben, hogy saját hatalmuk, a felső állami és pártvezetés jövőbeli

¹⁷ Mikhail GORBACHEV: *The August Coup*. Harper Collins Publisher, Ipswich, 1991. 47., 107.

¹⁸ Vö. Ernest MANDEL: *Beyond Perestroika. The Future Gorbachev's USSR*. Verso, London–New York, 1989.

társadalmi-gazdasági-politikai pozíciója is függött a tulajdonát-helyezés problematikájától. A ma már hozzáférhető levéltári források tükrében jól dokumentálható, hogy a vezető elit még 1990 tavaszán sem értette a maga teljességében saját „forradalmának” hatalmi-politikai és gazdasági-szociális következményeit, azt a tényt, hogy a peresztrojka – az eredendő tervek ellenére – antiszocialista „rendszer váltássá”, kapitalista restaurációvá transzformálódik. Nem tudták, de tették, noha a kelet-európai rendszerváltások igazán sok és érdekes tapasztalattal szolgáltak, inkább szolgálhattak volna számunkra.

A XXVIII. pártkongresszust előkészítő és a KB platformját megfogalmazó KB-plénium 1990. február 5–7-én ülésezett. A plénium dokumentumai alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az SZKP Központi Bizottsága által támogatott platform (*A humánus és demokratikus szocializmus*), amely nagy vita után (jóval több mint száz hozzászólást követően) állást foglalt a fejlődés perspektíváival kapcsolatban, nem volt képes tisztázni sem elméleti, sem gyakorlati síkon, hogy a Szovjetunióban a fejlődés nem a *szocializmus* irányába mutat, hanem a kapitalista szisztéma visszaállítása áll a küszöbön.

A szocializmus mint rendszerprobléma e KB-plénumon érdekes módon éppen csak a „fő piacos reformer” programíró, Sz. Sz. Satalin hozzászólásakor kapott hangot, de akkor is csak érzelmi és „szövegszerkesztési” szinten. G. Razumovszkij a következő szakaszt olvasta fel a készülő dokumentumtervezetből, amely a tulajdon kérdésével foglalkozott: „Az SZKP úgy tekinti, hogy az ország gazdasági fejlődése jelenlegi szakaszának nem mond ellent az individuális dolgozói és csoporttulajdon, beleértve a termelőeszközöket is. Bármely tulajdonforma használata ki kell zárja az ember ember általi kizsákmányolását.”¹⁹ Gorbacsov úgy reagált az e szakaszt illető megjegyzésekre, hogy a magántulajdon fogalma ki van zárva, mert „sok elvtárs a munkáskollektívákban, a pártbizottságok titkárai, akik velük dolgoznak, felvetnék azt a kérdést, hogy a nép körében, a tömegekben ez negatív

¹⁹ Sztyenogrammi Plenumov CK partyii. Plenum CK KPSZSZ – 5–7 fevralja 1990 goda. *Izvesztijja CK KPSZSZ* 1990/3. 46.

viszonyulást” vált ki. Satalin a kollektív tulajdonnal kapcsolatban használt összes fogalomról mint „csoport-, szövetkezeti, közösségi-társadalmi tulajdon, állampolgári tulajdon”, azt bizonygatta, hogy mind „abszolút meghatározatlan” fogalmak. „Van olyan – mondta Satalin akadémikus –, hogy részvénytulajdon. És ha én és Gorbacsov elvtárs hirtelen részvényeket vennénk, egy részvénytársaság értékpapírjait, akkor Mihail Szergejevics, bocsásson meg, de mi Önnel ily módon, hogy úgy mondjam, mint mindenki más, aki részvényt vásárol, ember ember általi kizsákmányolásba kezdenénk.” Satalinnak becsületére legyen mondva, ő volt az egyetlen, aki világosan kimondott valamit abból, ami a Szovjetunióban készült, egyenesen beszélt a valódi perspektívákról. Külön is véleményt mondott a magántulajdon fogalmának a szövegbe illesztéséről, utalva arra, hogy ezt a kérdést egyszer megvitatták már az ország vezető közgazdászai 1989. október és november 1. között a KB tanácskozásán. „Sőt, némileg vitáztunk is Mihail Szergejevicssel. Akkor egy olyan konszenzusig jutottunk: a magántulajdon szintén nem szörnyű, de nem kell belőle programdokumentumot csinálni. Jól mondom, Mihail Szergejevics?”²⁰

Miközben ezek a viták zajlottak, az „önigazgatók” készültek arra, hogy valóban – Lenin után szabadon – visszahozzák a szovjet gazdaságba a „szocializmus szigeteit” egy vegyes gazdaság keretei között, hogy alternatívát állítsanak az *Alternatíva* című folyóiratukban a kapitalizmust visszaállító privatizációval szemben. A privatizációnak azzal a primitív, becsapós formájával szemben, amikor az állami tulajdont dolgozói részvényekké alakítja olyképpen, hogy a munkások gyorsan megszabaduljanak filléreket érő részvényeiktől, akkor az „elméleti önigazgatók” nemcsak a Szovjetunióban vagy Magyarországon, hanem bárhol Kelet-Európában ott álltak gyakorlati válasz nélkül. Miután gazdasági téren az önigazgatás a termelési folyamat közvetlen része a vállalati tanácsok, a munkástanácsok²¹ és más választott

²⁰ Uo.

²¹ Lásd erről magyar kontextusban: NAGY Éva Katalin: Munkástanácsok 1989-ben – A dolgozói tulajdon kérdése a rendszerváltás folyamatában. *Eszmélet*, 2011/91. 111–129.; TÖRÖ László: Társadalomfilozófiai alternatívák a

dolgozói szervezetek révén, egyszerre csak kikerültek a párt és a szovjetek dokumentumaiból, noha a peresztrojka mint a szocializmus megújításának projektje eredendően „civil” munkásszervezetek tömegét tudta maga mögött. Az államszocializmus és a Szovjetunió feladása, lerombolása maga alá temette az összes új baloldali társadalmi kísérlet hitelességét milliók szemében, mert ott álltak szinte eszköztelenül, magukra hagyva egy olyan világban, amelynek törvényeit azok sem ismerték igazán, akik kitartottak a szocializmus mint projekt mellett.

*

A rendszer irányítói, amikor Kelet-Európában a reformokat fenyegető „baloldali” erőkről, „balosokról”, „konzervatívokról” beszéltek, persze szándékosan összemosták a nyugati új baloldalt utánzó romantikus maoista-guevarista csoportokat, a társadalmi szerkezeti reformokat képviselő elméleti baloldalt és a konzervatív-dogmatikus, sztálinista erőket, akikben közös csak a rendszer olyan bírálata volt, amely az államszocialista rezsimeket nem a szocializmusáért marasztalta el, hanem azért, mert „kevésbé” volt szocialista. Ezen belül azonban az egyik csoport a piacosodást, a másik a túlzott etatizmust, a harmadik az állami mindenhatóság csökkentését értette... A kapitalista restauráció zűrzavara végül az 1990-es években a rendszerkritikai, antikapitalista baloldalt megfosztotta reális társadalmi háttérétől,²² a különböző prokapitalista baloldali pártok, szervezetek nyomultak be a parlamentáris demokrácia keretei közé, hogy mára szinte már senki nem tudja őket „kihámozni” abból a – főleg liberális – közegből, amelynek farvizén „túléltek”.

Mára vonatkozóan mindebből az következik, hogy a szocialista mozgalmak társadalmi tömegmozgalmakként való meg-

magyarországi rendszerátalakításban II. Összebékíthető-e a társadalmi önkormányzás a pártokkal? A háromoldalú kerekasztal egy tanulságáról. *Eszmélet*, 2019/123. 66–99.

²² Lásd KRAUSZ Tamás: A Kádár-rendszer és a baloldal. *Eszmélet*, 1993/18–19. 222–229.; *Antikapitalista baloldal* (szerk. KRAUSZ Tamás). Forrás: <https://www.eszmelet.hu/megjelent-az-antikapitalista-baloldal-szerk-krausz-tamas/> (Letöltve: 2025. 06. 25.)

újulása és elméleti kibontakozása egyfajta „depolitizált” alapon képzelhető el. Ami azt jelenti, hogy a mindennapi, a társadalom feje fölött zajló politikai harcokból kilépve figyelmüket a termelési folyamatokra és a termeléssel összefüggő kapitalista manipulációs szisztémák leleplezésére és az új generációk kiképzésére, oktatására fordítják. A társadalmi önszerveződés 20. századi gazdag tapasztalatai, a munkástanácsok, a dolgozói-önvédelmi struktúrák, a szövetkezetek, a társadalmi-gazdasági egyesülés más szervezetei képezik azt a hagyományt, alapot, amely révén ez a fordulat végbemehet.

